

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 7

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2014

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФІЯ

УДК 81'255.2:141.78

Лариса АНДРЕЙКО

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ПРОСТОРИ

У статті досліджується вплив постмодерністської філософії на формування перекладацьких стратегій. Автор розглядає проблему інтерпретації постмодерністського тексту та перспективи, пов'язані з розширенням перекладацької свободи.

Ключові слова: *постмодернізм, переклад, інтерпретація, інтертекстуальність, текст.*

Постановка проблеми. Переклад як один з основних засобів міжкультурної та міжмовної комунікації розглядався протягом багатьох десятиліть представниками різних мовознавчих, філософських, лінгвістичних та перекладознавчих шкіл. В історії перекладу було чимало періодів – від цілих культурних епох до локалізованих у невеличкому часо-просторі ситуацій, – коли характер перекладацького імперативу визначався здебільшого потребою власного духовно-мистецького самовираження. В нашій роботі ми спробуємо з'ясувати у чому полягає новизна сучасної постмодерної ситуації в царині теорії і практики художнього перекладу. Актуальність вбачаємо в тому, що теоретичні положення постмодернізму, які орієнтовані на множинність інтерпретацій, вимагають від перекладача художнього тексту нових перекладацьких стратегій.

Аналіз актуальних досліджень. В історії художнього перекладу частина дослідників зосереджувалися передусім на лінгвістичних аспектах перекладу (Л. Бархударов, В. Комісаров, Л. Латишев, Я. Рецкер, А. Федоров, А. Швейцер), інша традиція свідчить про перевагу літературознавчого підходу (К. Чуковський, І. Кашкін, Ю. Еткінд, Ю. Левін). Сучасне українське перекладознавство дедалі активніше звертається до культурологічних аспектів перекладу. Це чітко простежується в працях відомих українських перекладознавців, передусім М. Новикової,

М. Стріхи, О. Чередниченка, Л. Коломієць. У рамках культурологічного підходу останнім часом з'являються праці, що торкаються різних аспектів перекладу постмодерністської літератури (Т. Некряч, О. Копильна, А. Кам'янець та ін.) Згадані праці є значним внеском у дослідження цього явища, але вони не вичерпують багатогранності проблеми.

Метою роботи є визначення основних засад художнього перекладу, які зумовлюються специфікою постмодерністської поетики.

Завдання полягає в тому, щоб дослідити вплив постмодерністської філософії на перекладацьку діяльність, що потребує на сучасному розвитку суспільної думки, а разом із нею і літературних творів, особливого підходу.

Виклад основного матеріалу. З філософської точки зору переклад прийнято розглядати як особливий мовний феномен. До осмислення цієї проблеми зверталися представники структуралізму, герменевтики, екзистенціалізму тощо. Під впливом теоретиків структуралізму та постструктуралізму (А. Ж. Греймаса, Р. Барта, Ж. Лакана, М. Фуко, Ж. Дерріди) свідомість людини була уподібнена до “суми текстів”, що вступають у взаємодію з іншими текстами, які створюють культуру. Текст почав розглядатися як такий, що не має єдиного і фіксованого значення, що привело до розриву зв'язку між значенням та текстом. Це звело всю комунікацію навколо тексту до вільної гри означуваних і породило картину “універсуму текстів”, в якому всі тексти до безкінечності посилаються один на одного і на всі разом, оскільки вони разом є лише частиною загального тексту. Текст перетворюється в “лунокамеру” (Р. Барт), “мозаїку цитат” (Ю. Кристева), арену безкінечної субститутивної Гри (Ж. Дерріда), “палімпсест” (Ж. Женетт), де кожне нове висловлювання пишеться поверх попередніх. Таким чином, світ, пропущений через призму інтертекстуальності, сприймається як величезний текст, в якому все вже було сказане, а нове можливе лише за принципом калейдоскопа: змішання певних елементів дає все нові комбінації.

У рамках теорії інтертекстуальності переосмислюються взаємовідношення автора і тексту, а також функції автора і читача по відношенню до самого тексту. Концепція тексту, згідно з якою текст через свої засоби вираження й коди означає значно більше, ніж кожен конкретний знак міг би значити, логічно привела до проголошення Р. Бартом тези про “смерть Автора” і народження Скриптора. Дослідник вводить диференціацію між автором та скриптором і доводить, що у постмодерністському тексті правомірно говорити лише про скриптора. Немає такого елемента тексту, котрий міг би бути породжений безпосередньо автором: скриптор лише користується літерами з всеосяжного

словника культури. Цю ідею художньо відтворює в своєму есе “Книга піску” Х. Л. Борхес. В його розумінні текст – це книга без початку і кінця, яка створює свій універсум, що поглинає і розчиняє в культурі повсякденність.

М. Фуко виступив на захист автора, проте радикально змінив його роль: “Ім’я автора проголошує появу певного дискурсу, встановлює і вказує статус цього дискурсу в культурі і суспільстві” [12, с. 447]. За М. Фуко, захоплення автором, як таким, робить його неідеальним у читанні, але він залишається важливим у своїй функції маркування тексту і ширше – типу дискурсу. Автор помер як той, хто володіє єдино правильним смислом тексту, але він продовжує існувати як функція автора – адже текст породжений певним ім’ям, здатний продукувати очікування. Функція автора дозволяє визначити текст у просторі й часі й, відповідно, допомагає читачеві в його пошуках культурних асоціацій, тобто спрямовує оформлення тексту як інтертексту [12, с. 447–449].

В епоху постмодернізму теза про смерть автора стала загальноприйнятою формулою для визначення сутності творчої діяльності й самого творця. Проте вона сприймається літературознавцями (М. Липовецький, В. Марчок) як значне перебільшення, адже повне зникнення авторської активності у літературному творі неможливе. “Смерть” розуміється як вичерпаність певного типу авторства, певного способу створення текстів. “Скоріше за все, – пише М. Липовецький, – правомірно говорити не про зникнення автора, як такого, а про зміну якості авторської свідомості: а саме про те, що руйнується прерогатива монологічного автора на володіння найвищою істиною, авторська істина релятивізується, розчинюючись у багаторівневому діалозі точок зору, втіленому в даному випадку у культурних мовах або “видах письма”, в діалозі, в якому рівноправно бере участь і оповідач-скриптор” [8, с. 13].

Зміна категорії авторства в постмодернізмі напряму пов’язана з новим розумінням проблеми сприйняття тексту. Текст почав сприйматися як об’єкт вільної читацької інтерпретації, який однаково припускає як “правильні”, так і “неправильні” прочитання.

Найбільша увага проблемі сприйняття тексту приділена в працях представників школи рецептивної естетики, зокрема В. Ізера та Г. Яусса. На їх думку, текст потенційно сповнений значенням, яке конкретизує рецепція читача, і саме текст встановлює для цієї рецепції певну стратегію, без якої вона б була досить довільною. Літературний твір постає як динамічна цілість: читач обирає і співвідносить між собою текстові перспективи, щоб визначити власну точку зору, яка постійно зміщується, пересувається. Сприйняття будь-якого тексту неможливе

у відриві від власного досвіду читача, а відтак, будь-яка інтерпретація – це завжди лише одна з можливих, рівноправних позицій. В. Ізер пише: “Тому один текст потенційно здатний на кілька різних реалізацій, і жодне читання не може вичерпати всіх потенційних можливостей, оскільки кожен індивідуальний читач заповнюватиме прогалини в тексті на свій смак, вилучаючи багато інших можливостей...” [5, с. 267].

Розмірковуючи про процес сприйняття тексту, Г. Яусс вводить термін “горизонт очікування”. Горизонт очікування, за Г. Яуссом, не є ретроспекцією, що створює текст, а перспективою, окресленою самим реципієнтом. Він важливий для розуміння твору і пов’язаний з антиципацією реципієнта. У цьому процесі “розуміння, по суті, означає ніщо інше, як переклад” [14, с. 282].

В сучасному перекладознавстві думку про те, що процес перекладу є невідривним від супутніх процесів сприйняття і тлумачення тексту, який перекладається, поділяють все більше провідних перекладознавців – як вітчизняних (О. Чередниченко, М. Новикова, В. Радчук, Л. Коломієць та ін.), так і зарубіжних (С. Басснетт, Д. Робінсон, В. Лершер та ін.). Як зауважує Л. Коломієць, “сьогодні поняття “інтерпретація” і поняття “переклад” вже практично неможливо розмежувати” [6, с. 48]. Перекладач є не лише читачем, що трактує твір для себе, він є інтерпретатором оригіналу для інших читачів. Це означає, що він повинен звести до спільного знаменника думки, погляди, ідеї автора першотвору із власними поглядами та з поглядами тих людей, на яких націлений переклад.

Перекладач повинен донести задум автора у зрозумілій для іншомовного середовища формі. А зробити це тим важче, чим більшою є віддаль від автора до перекладача, відповідно від оригіналу до іншомовної версії. В цьому світлі актуальними є ідеї представників герменевтики ХІХ століття Ф. Шляйєрмахера та В. Дільтея, які висунули тезу про те, що той, хто завдяки часові свого існування здобув перевагу часової відстані, може зрозуміти текст краще за його автора, бо ж автор, діючи в межах свого власного письма й своєї культури, може навіть не розуміти, що створилося всередині того текстового відрізка, який він своїми зусиллями вилучив із життя духу [1, с. 182]. Підтримуючи ці ідеї, Г.-Г. Гадамер, один з видатних сучасних філософів, метою інтерпретації тексту вважає не авторські інтенції, а власне текст: “Герменевтика не має права забувати, що митець який створив образ, ніколи не може вважатись його визначним інтерпретатором. У ролі саме інтерпретатора він не постає найвищим авторитетом, не має жодної принципової переваги над реципієнтом” [1, с. 182]. Мету герменевтичного розуміння Г.-Г. Гадамер вбачає не в тому, щоб артефакт значив для своєї первинної

аудиторії чи для його автора, а у тому, що він може значити для нас у теперішній час. Таку думку поділяють й інші мислителі.

Процес інтерпретації, а відповідно і перекладу, ще більше ускладнюється, коли мова йде про постмодерністський текст. Власне, сама постановка питання про інтерпретацію постмодерністського тексту часом викликає скептичну реакцію, адже його естетика заохочує й узаконює множинність прочитань, а відтак і перекладів. Взаємодія підтекстових сюжетів (перетинання, зіткнення, взаємозаперечення) не тільки маніфестує літературну умовність, але й не дозволяє звести прочитання до єдиної інтерпретації. “Поняття інтертекстуальності породжує і знімає проблему правильного тлумачення”, – стверджує І. Старовойт [11, с. 43]. Цю думку підтверджує І. Скоропанова, пишучи про поему В. Єрофєєва “Москва – Петушки”: “Якби був виданий збірник, що включає дослідження про неї, зроблені в різних країнах, він <...> у кілька разів перевищив би її обсяг і <...> допоміг би краще зрозуміти механізм множинності інтерпретацій постмодерністського тексту” [10, с. 146]. Для читача розкодування постмодерністського тексту перетворюється на гру з літературою, що не зводиться до безкінечного пошуку джерел цитат, а функціонує в просторі скупчення цих цитат, які актуалізуючи свої джерела, пробуджують генетичну пам’ять твору.

Стосовно ж свавілля прочитання постмодерністського тексту наведемо висловлювання Г. Денисової, що, на наш погляд, дає вичерпну відповідь на це питання: “Постмодернізм, мабуть, як жоден інший літературний напрямок і/або естетична програма, тримається на традиції, на лапках, які перестають бути інструментом розуміння дійсності і стають цією дійсністю. Виходячи з цього, спитаймо себе: а чи не потребує традиція та замасковані цитати значної компетентності і точності при декодифікації і подальшій інтерпретації хоча лише з тієї простої причини, що постмодерністський текст можна зрозуміти і витлумачити рівно настільки, наскільки пізнана його традиція?” [2, с. 80–81].

Постмодерністський текст може провокувати інтерпретації, непередбачені автором. У. Еко з цього приводу пише: “Я зіткнувся з інтерпретаціями, в яких мої критики знайшли джерела, які я свідомо використав, і я був задоволений, що вони так кмітливо виявили те, що я так кмітливо приховав, щоб вивести їх на справжній слід. Я також читав джерела, зовсім мені не знані, і був захоплений, що хтось так високо оцінює мою ерудицію. Я читав критичні статті, які виявили такі впливи, про які я навіть не підозрював під час писання, але оскільки читав згадані книги в молодості, то дізнався з цих статей, що вони вплинули на мене підсвідомо” [4, с. 669].

Множинність інтерпретацій постмодерністського тексту зумовлена також тим, що постмодерністський автор апелює як мінімум до двох типів споживачів – “еліти” та “маси”. Автором цієї вихідної для постмодернізму тези про стирання меж між масовістю та елітарністю є Л. Фідлер. Поєднання елітарності і масовості передбачає певну “багаторівневість” постмодерністського роману. За В. Курициним, “багаторівневими” є тексти, що містять у собі декілька історій ніби призначених для різного типу читачів (один шар може бути бульварним детективом, інший філософським трактатом) [7, с. 214]. Авторський задум має на увазі, що деякі читачі зупиняться на певному рівні тексту, як це сталося, коли складний філософсько-семіотичний трактат професійного медієвіста У. Еко “Ім’я Троянди” став бестселером у світі як детектив.

Множинність інтерпретацій постмодерністського тексту ставить перекладача в особливу ситуацію, адже результатом його письма в ідеалі має стати копія оригіналу, а інтерпретація передбачає внесення нових елементів, а значить певне спотворення оригіналу. Перед перекладачем неминуче постають питання: чи слід “поважати” текст і не нехтувати жодним найдрібнішим його елементом, чи можна давати волю грі інтерпретацій, чи слід дбати про майбутнього читача – усе це врешті піднімає проблему свободи творчості у перекладі.

У сучасному перекладознавстві відповіді на ці питання дає інтерпретативна модель перекладу, яка втілює вмотивування свободи перекладача. В основі цієї моделі міститься уявлення про процес перекладу як такий, що спирається на розумові процеси інтерпретації тексту.

М. Новикова формулює своє розуміння художнього перекладу як перекладацької інтерпретації, через яку переломлюються автор і першотвір. Дослідниця наголошує, що “в художньому перекладі інтерпретація принципово множинна і особистісна” [9, с. 83]. І далі: “...Інтерпретації без домішки об’єктивної, такої, що нічого не “добудовує” в своєму першоджерелі, в художньому перекладі не буває” [9, с. 126].

Розмірковуючи над особистостями перекладацької інтерпретації, М. Новикова оперує поняттям “інтерпретативна настанова перекладача”, котра “починає працювати відразу: коли оригінал тільки-но починає сприйматися своїм майбутнім пересотворювачем. І не лише оригінал, а й жива матерія життя, цим оригіналом відображена. І ще ширше – увесь соціальний, культурний, історичний контекст, який виPLEKав літературу автора й у який оригінал щільно задіяний” [9, с. 39].

О. Чередниченко, пишучи про соціально-історичний контекст засвоєння іншомовної літератури, як один із чинників множинності перекладів, оперує поняттям “інтерпретаторська позиція перекладача”: “Цей фактор впливає на процес перекладу не безпосередньо, а через

інтерпретаторську позицію перекладача, яка пов'язана з його загальним світоглядом, а також приналежністю до того чи іншого методу або напрямку в мистецтві” [13, с. 5].

Л. Коломієць, поділяючи позицію тих, хто схильний вбачати в інтерпретації сутність самого процесу перекладу, підкреслює, що інтерпретативна модель перекладу “вмотивовує як *свободу перекладача*, так і його *національну генезу* (курсив наш – Л. К.)” [6, с. 62], тобто інтерпретація особистісна, але особистість перекладача зазнає впливу соціально-історичного контексту рідної культури.

Яскравим прикладом інтерпретативного підходу до перекладу постмодерністського твору є міркування англomовного перекладача роману Ю. Андруховича “Перверзія” М. Найдана, зокрема стосовно перекладу імен: “Ада Цитрина перекладається англійською як *Ada Zitrone*. Якщо транслітерувати її прізвище, то англійською мовою “*Tsytryna*” (що значить “лимон”) не нестиме жодного значення англomовним читачам, тому я обрав німецький еквівалент “*Zitrone*”, який буде промовистим для тих, хто знає німецьку, або може подивитися це слово в німецькому словнику. Оскільки Ада Цитрина в будь-якому випадку походить з емігрантів, то трансформування її прізвища на німецький кшталт мало під собою підстави. Ім'я героїні “Ада” залишається і перекладі – “*Ada*”, що відсилає до імені однойменної героїні роману В. Набокова. Проте Юрій Андрухович твердить, що ніколи не читав набоківської “Ади”, а однаковість імен в обох романах є простим збігом, якщо вірити авторові. Деякі аспекти імені “Ада” не відображені в перекладі. Українською мовою “Ада” асоціюється з пеклом. Таким чином, при сприйнятті цього імені зі слов'янським коренем українські читачі скоріше отримають уявлення про справжню природу героїні <...> Незважаючи на те, що англійською мовою слова “*Hades*” і “*Ada*” дещо схожі у звучанні, мені здається, що середній англomовний читач не віднайде між ними зв'язку” [15, с. 233–234]. Таким чином, в інтертекстуальному просторі культури-реципієнта інтертекстуальна одиниця “*Ada*” потрапляє у сферу зв'язків з іншими текстами, набуваючи нових смислів і деякою мірою втрачаючи первісні. Цей приклад також свідчить про те, інтертекстуальний світ постмодерністського твору створюється зі смислових взаємодій інтертекстуальних одиниць, як сповна усвідомлених автором, так і не передбачених його задумом. Загалом, стаття М. Найдана “Перекладаючи майже неперекладне: роман Юрія Андруховича англійською”, в якій автор висвітлює свою стратегію перекладання, подав пояснення складних випадків перекладу інтертекстуальних одиниць, є практичною ілюстрацією багаторівневості постмодерністського роману і множинності його інтерпретацій, з-поміж яких перекладач обрав ті, які йому продиктувала власна інтерпретація.

Висновки. У ході нашого дослідження ми дійшли *висновку*, що множинність інтерпретацій постмодерністського тексту виправдовує розширення перекладацьких повноважень. Наше дослідження підтвердило, що відсутність правил гри в постмодерністському тексті вмотивовує надання перекладачу права творити такі значення тексту, які диктує йому власна інтерпретація, оскільки заздалегідь відомо, що будь-яке прочитання не є остаточно правильним і може бути поставлене під сумнів наступним. Таким чином, по відношенню до постмодерністського тексту підтвердилась справедливність концепції про “видимість” перекладача, згідно з якою перекладач може відкрито вписувати себе в текст.

У подальших дослідженнях вважаємо за доцільне детальніше дослідити перекладацькі стратегії, продиктовані поетикою постмодерністського тексту.

Література

1. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер. – К. : Юніверс, 2000. – Т. 1. – 464 с.
2. Денисова Г. В мире интертекста : язык, память, перевод / предис. С. Гардзонио; предис. Ю. Н. Караулова / Г. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
3. Дерріда Ж. Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук / Ж. Дерріда // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 457–477.
4. Еко У., Рорті Р., Куллер Дж., Брук-Ровз К. Інтерпретація і надінтерпретація / У. Еко // Еко У. Маятник Фуко. – Львів : Літопис, 1998. – С. 637–718.
5. Ізер В. Процес читання : феноменологічне наближення / В. Ізер // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 263–277.
6. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : монографія / Л. Коломієць. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – 522 с.
7. Курицын В. К ситуации постмодернизма / В. Курицин // Новое литературное обозрение. – 1996. – № 11. – С. 197–223.
8. Липовецкий М. Русский постмодернизм (очерки исторической поэтики) / М. Липовецкий. – Екатеринбург : УГПИ, 1997. – 317 с.
9. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Література – переводчик – жизнь / М. Новикова. – Киев : Радянський письменник, 1986. – 225 с.
10. Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература / И. Скоропанова. – М. : Флинта, 1999. – 599 с.
11. Старовойт І. Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. / І. Старовойт. – Л., 2001. – 177 с.
12. Фуко М. Що таке автор? / М. Фуко // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 442–456.

13. Чередниченко О. І. Теоретичні основи удосконалення практики перекладу та двомовної лексикографії / О. Чередниченко // Теория и практика перевода. – К. : Высшая школа, 1987. – Вып. 14. – С. 3–13.
14. Яусс Г. Р. Естетичний досвід та літературна герменевтика / Г. Яусс // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 278–307.
15. Naydan Michael. Translating the Nearly Untranslatable : Yuri Andrukhovych's Novel Perversion in English / М. Naydan // Записки "Перекладацької майстерні". – Том 3. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Р. 242–325.

Отримано 01.10.2014

Summary

Andreyko Larisa. Literary translation in postmodern context.

The author investigates how postmodern philosophy influences translation strategies. The article covers the problem of interpreting postmodern texts and perspectives connected with growing translator's freedom.

Keywords: *postmodernism, translation, interpretation, intertextuality, text.*

УДК 1(091)

Ольга БОЙКО

УКРАЇНА МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ: КОМУНІКАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

У статті розглядаються основи детермінаційного розвитку цивілізації. Показана роль духовних основ української ментальності у формуванні планетарної цивілізації.

Ключові слова: *культура, цивілізація, ціннісна система, менталітет, національна ідея, історична пам'ять.*

Постановка проблеми. Глобалізаційні тенденції сучасності несуть у собі відкриті й приховані виклики людству. Якою буде людина й культура в майбутньому, як зміниться духовна ситуація на планеті, які чинники впливатимуть на хід цивілізаційного процесу – усі ці питання є принциповими для розуміння шансів та небезпек, що криють у собі нові соціокультурні перспективи. Всі ці проблеми безпосередньо стосуються і України.

В умовах відродження української державності, національних традицій, розвитку українознавства безпосередньо має потужну силу "інформаційний вибух", який впливає на інтерпретування української історії та цивілізації. Якщо проблема ціннісної детермінації цивілізаційного розвитку взагалі є фундаментальною темою філософського дискурсу, то сьогодні особливо гостро постає питання щодо цивілізаційних координат України.